

Joukon ja vallan sokaisu

Canetti, Elias: Joukko ja valta. Loki-kirjat, Helsinki 1998. 618 s.

● Nobel-kirjailija Elias Canetti koki omakohtaisesti joukkoreaktion väkivaltaisuuden 1920-luvulla Wienissä, kun hän silminnäkiinä seurasi sivusta Wienissä työläisten ja poliisien yhteenottoa kaupungintalon edustalla. Protestimarssin alkanut tilanne kääntyi nopeasti väkivaltaiseksi, kun poliisi avasi tulen mielenosoittajia kohtaan. Monet viattomat saivat surmansa. Myöhemmin hän kirjoitti järkyttävistä ja hämmentävistä kokemuksistaan kaunokirjallisissa töissään. Canetti kiinnostui joukkojen käyttäytymisestä varmasti aikakauden – siis toisen maailmansodan – poliittisten tapahtumien johdosta vielä enemmän ja kirjoitti aiheesta itsenäisen kirjan *Joukko ja valta*. Se ilmestyi ensimmäisen kerran vuonna 1960. Sitä voi pitää joukkopsykologian yhtenä klassisena teoksena, joka on omintakeinen yritys pohtia joukkojen toiminnan erilaisia muotoja, erotella erilaisia joukkoja ja joukkueita toisistaan sekä ymmärtää vallan merkitystä joukkopsykologisesti.

Joukkokäyttäytymisen tai kollektiivisen toiminnan tarkastelu on ollut yksi perinteinen tutkimusalue sosiaalipsykologisessa kirjallisuudessa. Canettin kirjalla ei ole kuitenkaan mitään selvää yhteyttä sosiologiaan tai sosiaalipsykologiaan, vaikka se sisältää sivumääräisesti tavattoman laajan ja seikkaperäisen kuvauksen joukkojen tarkastelusta, vallasta ja väkivaltaista. Nämä aiheethan olivat esillä 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun puolella ranskalaisessa joukkopsykologiassa sekä myöhemmin freudomarxismista aineksia saaneissa massapsykologisessa tarkastelussa ja psykoanalyttisen perinteen sisällä. Sisällön osalta kirjan luulisi olevan suhteellisen tunnettu sosiaalipsykologiassa, mutta oppikirjojen tekijät eivät teosta juuri tunne eikä kirjaan viitata yleensä edes joukkojen tai yhteiskunnallisten ryhmien toimintaa käsittelevissä teoksissa.

Canettin teos on monella tapaa omaperäinen yritys ymmärtää joukkojen toiminnan periaatteita. Kirja rakentuu toisaalta mo-

nien luokittelujen varaan, toisaalta Canetti käyttää myös kirjassaan suhteellisen runsaasti kuvailevaa historiallista, antropologista ja esim. biologista lähdeaineistoa. Kirjaa voi pitää massiivisena joukkopsykologisena ensyklopediana tai eräänlaisena luokittelujärjestelmän rakennusyrityksenä joukkojen luonteesta. Canettin tarkastelun ideana on pyrkiä kuvaamaan kattavasti kaikki mahdolliset joukkojen muodot sekä ymmärtämään sitä, miten valta ja väkivalta liittyy joukkojen käyttäytymiseen. Tässä piilee kirjan tietynlainen viehättävyys ja myös ongelmallisuus. Enää vastaavia kokonaisluokituksia ei kukaan sosiaalitieteilijä esitä, vaikka vielä viime vuosisadan lopulla laajojen luokittelujen muotoilu oli varsin tavallista luonnon- ja ihmistieteissä. Canettin tarkastelussa luokittelujen muodostamisella on vielä kaiken lisäksi oma mielensä: ajatuksena on paljastaa joukkojen käyttäytymisen perusdynamikkaan vaikuttavia tekijöitä ja pohdita samalla länsimaista historiaa.

Kirja rakentuu luvuista, joissa käydään läpi joukkojen toiminnan luonnetta. Kirjan aloittaa pitkä luku joukkojen yleisistä ominaisuuksista, kuten avoimista ja suljetuista joukoista, joukon muodollisista ominaisuuksista. Ominaisuuksiin kuuluvat pyrkimys kasvuun (avoimet ja suljetut joukot), sisäinen samanvertaisuus ja tiiviys (ryytynyt ja rytminen joukko) sekä suunta (hidas ja nopea joukko). Näissä peruspiirteissä on kyse joukon 'fenomenologisesta' kuvaamisesta, sillä ajatus on, että kaikki mainitut erityispiirteet voivat esiintyä joukon toiminnassa suuressa tai pienessä mitassa. Nimitykset saattavat tuntua oudoilta, mutta Canettin idea on pohtia sitä, miten joukon yhteistoiminta tapahtuu ja mitä muita tekijöitä liittyy joukon toimintaan. Canettin mainitsemat joukon ominaisuudet viittaavat sellaisenaan ryhmätutkimuksessa esitettyihin klassisiin sosiaalisen ryhmän kriteereihin, eli päämäärän (suunta), yhteenkuuluvuuden tunteen (tiiviyys) tai me-tunteen (samanvertaisuus) merkitykseen, vaikka nimitykset ovatkin toiset. Joukkojen luonteenlaadusta on myös mahdollista tehdä analyysi niiden hallitsevan tunnetilan mukaan. Sen mukaan joukot on jaettavissa viiteen pääryhmään eli raivojoukkoihin, pakojoukkoihin, kieltoukkoihin (esim. lakot), kääntymysjoukkoihin ja juhlaoukkoihin.

Canettin tarkastelun sympaattisin puoli on siinä, että hän pyrkii esittämään konkreettisia historiallisia esimerkkejä kaikista mainituista joukoista ja myös joukkosymboleista, kuten tulesta, merestä, sateesta, virrasta, metsästä, viljasta, tuulesta, hiekasta jne. Kirja ei ole kuitenkaan tutkimus-

otteensa puolesta historiallinen esitys joukkotoiminnan muutoksista tai historiallisten aikakausien ja joukkojen suhteista. Lähtökohtana on enemmänkin pohtia sitä, miten joukkojen muodolliset ominaisuuden vaihtelevat. Joukkojen ja joukkokiteiden synnyn taustalla Canetti näkee joukkueen, jonka hän määrittelee yhteisen kiintymyksen hallitsemaksi pieneksi ihmisryhmäksi. Tämä tarkoittaa tarkastelussa sitä, että joukkueet eroavat joukoista, koska niillä on vain suuntautuneisuus ja samanvertaisuus; kasvu ja tiiviys eivät ole sen sijaan mahdollisia. Joukkueiden perusmuodot liittyvät edelleen metsästyksen, sotaan ja suruun sekä kasvuun, jolla Canetti viittaa joukkueiden pyrkimykseen kasvaa ryhmäkoon osalta.

Historiallisen kuvauksen osalta Canettin analyysi jää melko suppeaksi, minkä hän myös itse myöntää alaviitteessä. Joukkoja käsittelevän luvun päättää kansakuntien joukkosymboleja kuvaava tarkastelu eli kansakuntien identiteettiä kuvaavien symbolien analysointi. Se jää varsin yksioikoiseksi. Näkökulmalla voi olla kulttuurisesti merkitystä; toisin on vaikea uskoa, että ylikansallisessa eurokulttuurissa esim. sveitsiläisten joukkosymboli olisi vuori ja espanjalaisten matadori.

Kirjan toinen osa, joka on laajuudeltaan pidempi kuin joukkojen tarkastelu, erittelee valtaa ja väkivaltaa. Vallan käsitteellistä luonnetta selvittäessään Canetti ei viittaa sosiologien tai politiikan tutkijoiden kirjoituksiin, vaan pyrkii muodostamaan oman näkemyksensä vallan antropologisesta ja kulttuurihistoriallisesta luonteesta. Kirjan analyysi on luonteeltaan enemmänkin historiallisten

esimerkkien valossa etenevä analyysi kuin tiukasti jäsentynyt muodollinen esitys. Vallan Canetti määrittelee varsin suoraviivaisesti siten, että se voidaan ymmärtää kykynä määrätä ja ohjata toisen toimintaa, vaikka hän ei asiaa suoraan toteakaan. Tässä muodossa väkivalta on vain vallan ruumiillinen ja suoraviivainen muoto: "kun väkivalta lakkaa hätäilemästä, se muuttuu vallaksi", toteaa Canetti (s. 360). Nimenomaan salaperäisyyteen liittyy vallankäytön olennainen puoli: näkemyksen mukaan vallankäyttäjää ymmärtää salaisuuden merkityksen, ja hän osaa käyttää salailua sosiaalisissa suhteissa hyväkseen.

Canetti kirjoittaa suhteellisen laveasti ja monipolvisesti vallan, väkivallan, harhojen, eloonjäämisen, käskyn ja ihmisen asentojen suhteesta valtaan. Nämä tarkastelut ikään kuin täsmentävät vallan luonnetta antropologisen, teologisen ja psykiatrisen kirjallisuuden valossa. Käskyn analyysin painoarvo on esim. siinä, että sen kautta Canetti analysoi austi-nilaisittain yhtä puheaktin muotoa, jolla on vallankäytössä toimintaan pakottava merkitys. Käskyn tärkeys liittyy siihen, että se saa aikaan toimintaa: käsky kehottaa tekemään, ei suvaitse vastaväitteitä, siitä ei keskustella, eikä sitä epäillä. Erittelyn periaatteellinen mieli liittyykin nimenomaan siihen, että Canetti käsittelee seikkaperäisesti käskyn luonnetta interpersoonallisissa suhteissa; käsky on tosin vain yksi kommunikaation muodoista, mutta vallan osalta paljastavin. Ihmisen asentojen analyysi paljastaa puolestaan sen, millainen merkitys istumisella, seisomisella tai makaamisella on vallan ilmaisussa. Kaikista ha-

vainnollisimpana vallankäytön muotona Canetti mainitsee edelleen kapellimestarin toiminnan orkesterinsa edessä: korokkeella yksin seisova kapellimestari ilmentää monipuolisesti vallan eri osa-alueita.

Sosiaalitieteellisessä tutkimuksessa ryhmätoiminnasta ja vallasta on kirjoitettu sitten Canettin teoksen ilmestymisajankohdan tietysti runsaasti. On kehitetty monia hahmotelmia siitä, miten vallan muotoja ja sosiaalisen ryhmän toimintaa voidaan käsitteellisessä mielessä ymmärtää. Tässä mielessä Canettin kehittelemät käsitteet ja näkökulmat eroavat perinteisestä joukkopsykologias- ta, vaikka käsitteiden varsinaisella sisällöllä ei ole käsiteanalyttisesti kovin suurta eroa suhteessa kollektiivisen toiminnan tarkastelun uudempiin näkökulmiin. Analyysin paras puoli on sen monipuolisuudessa ja universaalisessa pyrkimyksessä: tutkimuksen monet esimerkit sisältävät oivaltavia huomioita, joskin laajuus tarkoittaa myös rönsyilyä, kun tutkimuksessa tarkastellaan kaikkea mahdollista. Lisäksi sosiaalitieteen näkökulmasta on vaikea hahmot-

taa sitä, miksi Canetti viittaa suhteellisen runsaasti eläinkuntaan ja biologisiin tekijöihin kirjoittaessaan vallan ja joukkojen toiminnasta. Antropologisen aineiston näkökulmasta johdonmukaisempi ratkaisu olisi painottaa historiallisuutta ja sosiaalista ehdollisuutta.

Sosiaalipsykologiassa kollektiivisen toiminnan tarkastelu ei ole ollut viime vuosina kovinkaan suosittua historiallisista perinteistä huolimatta. Tutkimusalueen merkittävänä oppihistoriallisena läpileikkauksena voi pitää Serge Moscovicin laajaa tutkimusta ranskalaisen joukkopsykologisen perinteen kehityksestä ja suuntauksista. Canettin teoksessa tarkastellaan myös yksilön muuttumista joukkotilanteessa, kuten sosiaalipsykologian klassisissa tutkimuksissa. Teoksen erityisen mielenkiintoisuuden voisi nähdä siinä, miten Canetti luokittelee sosiaalisia joukkoja ja miten hän käsittelee valtaa ja väkivaltaa joukkojen toiminnassa. Nämä ilmiöt hän ovat sellaisia, jotka tulevat jatkuvasti vastaan tiedotusvälineistä, eikä joukkokäyttäytymiselle ole kehitetty yhtä oikeaa selitysmal-

lia, vaan ilmiö vaatii monipuolista näkökulmaa. Tässä mielessä Canettin antropologiseen ja teologiseen aineistoon perustuva analyysillä on varmasti oma merkityksensä politiikan tutkimuksessa tai esim. tietoverkkojen synnyttämien kollektiivisten ilmiöiden tutkimuksessa.

Loki-kirjat on kääntänyt siis tärkeän kaunokirjallis-tieteellisen analyysin joukkopsykologiasta, sosiaalitieteiden klassikon ja myös sosiaalipsykologian näkökulmasta kiinnostavan työn. Kirja on tärkeä lisä sosiaalipsykologian olemattomaan käännskirjallisuuteen. Suomentaja Markus Lång on kääntänyt teoksen sujuvalle suomenkielelle, vaikka Canettin käyttämille monimerkityksellisille ilmaisuille ja käsitteille on varmasti ollut kaikkea muuta kuin helppoa löytää sopivia käännösvastineita. Toivoa sopii, että Loki-kirjat jatkaa tärkeää käännöstoimintaansa ja julkaisisi tulevaisuudessa esim. Serge Moscovicin kirjan *The Age of the Crowd*. Se olisi erinomainen jatko Canettin teokselle. ○

Pekka Kuusela